

Jerzy Krzynówek

Szkoła Wyższa Wymiaru Sprawiedliwości w Warszawie

ORCID: 0000-0002-7142-5247

krzyno12@gmail.com

Magdalena Sajkowska

Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie

ORCID: 0000-0002-7405-8948

magdalena.sajkowska@uwm.edu.pl

Istota wyzysku w polskim prawie cywilnym*

Wstęp

Regulacja zawarta w przepisie art. 388 Kodeksu cywilnego (dalej jako k.c.) napotyka na trudności w praktycznym stosowaniu. Stronie, która uważa, że padła ofiarą wyzysku, przy zawarciu umowy zwykle trudno wykazać spełnienie jego przesłanek, zniechęca do postępowania także krótki termin zawity. Przegląd orzecznictwa wskazuje, że wyzysk relatywnie często pojawia się w postaci zarzutu strony, która uważa, że przy zawarciu umowy wykorzystano jej „przymusowe” położenie, jednak rzadko zarzut ten jest przez sądy uwzględniany. Instytucja wyzysku stanowi jeden ze szczególnych środków, które w wyjątkowych okolicznościach mają korygować „wadliwą” umowę, przez co ogranicza zasadę *pacta sunt servanda*. Przestrzeganie tej ostatniej jest kluczowe dla systemu prawa, co może uzasadniać ostrożne podejście sądów do uwzględniania wyzysku jako instrumentu podważania umowy.

Ze stosowaniem instytucji wyzysku wiąże się kwestie o znaczeniu teoretycznym i praktycznym, które współokreślają istotę tej instytucji. Zagadnieniem węzłowym jest miejsce w systemie prawa cywilnego, którego wypadkową jest zakres zastosowania instytucji. Istotne wydaje się ustalenie, w jakich sytuacjach

* Opracowanie powstało w czasie prac nad rządowym projektem ustawy o zmianie ustawy Kodeks cywilny oraz ustawy Kodeks postępowania cywilnego (druk nr 1344). Zmiana art. 388 k.c. przewidziana w projekcie polega m.in. na dodaniu przesłanki „braku dostatecznego rozeznania drugiej strony”, rozszerzeniu uprawnień pokrzywdzonego oraz wydłużeniu terminu, w którym uprawnienia te mogą być realizowane.

odwołanie się do wyzysku będzie jedynym możliwym instrumentem skorygowania „wadliwej” umowy, a w jakich będzie ono zbieżne z innymi instytucjami wynikającymi ze słuszności. W doktrynie wielokrotnie zastanawiano się, czy wyzysk może zostać zaliczony do wad oświadczenia woli. Na tak postawione pytanie należy udzielić odpowiedzi negatywnej, z jednoczesnym opowiedzeniem się za koncepcją, że wyzysk stanowi wadliwość treści czynności prawnej. Jego wystąpienie oznacza więc pewien typ nieprawidłowości, naruszenia prawa, który wymaga przedstawienia relacji zachodzącej między art. 388 k.c. a art. 58 k.c. Powyższe zagadnienia zostaną przedstawione w oparciu o analizę piśmiennictwa oraz orzecznictwa sądów powszechnych.

Zakres zastosowania przepisu o wyzysku

Instytucja wyzysku została uregulowana pośród ogólnych przepisów o zobowiązaniach umownych, co wskazuje, że może ona znaleźć zastosowanie do każdego stosunku prawnego wynikającego z umowy. Treść artykułu 388 k.c. nie precyzuje rodzaju umów, do których znajdzie zastosowanie instytucja wyzysku. Ustawodawca użył sformułowania „w zamian za swoje świadczenie” co wskazuje, że regulacja będzie miała zastosowanie do umów, w których strony wykonują względem siebie świadczenia. Wykluczyć należy zaś umowy jednostronnie zobowiązujące¹. Część przedstawicieli doktryny zawęży stosowanie przepisu do umów wzajemnych, inni są przekonani, że dyspozycja art. 388 § 1 k.c. obejmuje wszystkie umowy dwustronnie zobowiązujące. Kwalifikacja regulacji wymaga zatem odniesienia się do kwestii umów wzajemnych i dwustronnie zobowiązujących, gdyż zasadniczo właśnie względem nich upatruje się możliwości zastosowania art. 388 k.c.

W treści omawianego przepisu ustawodawca stwierdza, że wyzyskujący przyjmuje (zastrzega) świadczenie drugiej strony w zamian za swoje własne. Przepis wymaga porównania wartości obu świadczeń. Zdaniem części komentatorów odnosi się on zatem wyłącznie do umów wzajemnych². Według legalnej definicji zawartej w art. 487 § 2 k.c. umowa wzajemna ma miejsce, gdy „świadczenie jednej z nich ma być odpowiednikiem świadczenia drugiej”. Powszech-

¹ Tradycyjnie przyjmuje się i wynika to z literalnej wykładni przepisu, że wyzysk zachodzi w ramach jednego stosunku prawnego wynikającego z umowy, a nie szeregu umów, np. wykorzystanie czynnika nieporadności drugiej strony, aby nieodpłatnie (np. przez użyczenie) korzystać z jej majątku, mieszkania, samochodu etc.

² Np. W. Popiołek, [w:] K. Pietrzykowski (red.), *Kodeks cywilny*, t. 1: *Komentarz do art. 1–449[10]*, Warszawa 2013, s. 1091; Z. Radwański, A. Olejniczak, *Zobowiązania – część ogólna*, Warszawa 2010, s. 120 i nast.; T. Justyński, *Relacja między art. 58² a art. 388 k.c. w kontekście nadmiernych odsetek umownych*, „Przegląd Sądowy” 2004, nr 1, s. 99; M. Raczkowski, *Odpowiednie stosowanie przepisów kodeksu cywilnego o wyzysku w stosunkach pracy*, „Praca i Zabezpieczenie Społeczne” 2006, nr 7, s. 8.

nie przyjmuje się, że umowa wzajemna to szczególny rodzaj umowy dwustronne zobowiązującej, mieszczącej się w ramach odpłatnej czynności prawnej. Nie ma wątpliwości, że wyzysk może zachodzić w ramach umowy wzajemnej. Większych trudności nastrocza jednak ustalenie, kiedy odpowiedniość świadczeń w umowie wzajemnej została naruszona, a tym bardziej kiedy naruszenie to ma charakter rażący. Do opisu „wzajemności” używa się takich wyrażen, jak: „ekwiwalent”, „równoważnik”, „wymiennik”, „odpłata”, przy czym jedni używają ich z uwzględnieniem różnic znaczeniowych, inni zaś traktują je synonimicznie³. Dla celów niniejszego opracowania zostaną tylko zarysowane najważniejsze stanowiska doktryny i judykatury, odnoszące się do tego zagadnienia.

Trudności związane z klasyfikowaniem umów dostrzegalne są również w orzecznictwie Sądu Najwyższego, który w wyroku z 17 grudnia 2008 r.⁴ przychylił się do poglądu, że wyzysk odnosi się do umów wzajemnych (w wersji koncepcji funkcjonalnej). Celem instytucji, według Sądu Najwyższego, jest przywrócenie równowagi ekonomicznej między stronami umowy, w której świadczenie jednej z nich zostało dotknięte wyzyskiem. Zwolennicy takiego podejścia uważają więc, że tylko w przypadku umów wzajemnych zachodzi potrzeba dokonania zrównoważenia wartości wzajemnych świadczeń⁵. Przeciwnicy ograniczania stosowania wyzysku wyłącznie do umów wzajemnych podnoszą, że regulacja wyzysku nie znalazła się w dziale III tytule VII k.c. (lokalizacja przepisów o umowach wzajemnych), lecz w tytule III (postanowienia ogólne o zobowiązaniach umownych)⁶. Oprócz argumentu z wykładni systemowej, wskazuje się na funkcje wyzysku. Zadaniem instytucji jest ochrona umów, w ramach których dochodzi do przesunięcia dóbr, a które ocenić należy negatywnie z perspektywy moralnej (wykorzystanie niedołęstwa, niedoświadczania lub przymusowego położenia drugiej strony). Kolejnym argumentem przemawiającym za szerszym stosowaniem regulacji jest brak w treści przepisu art. 388 k.c. odwołania się wprost do umów wzajemnych. Nie wskazuje on w żaden sposób na powiązanie z art. 487 § 2 k.c., w myśl którego „świadczenie jednej z nich ma być odpowiednikiem świadczenia drugiej”⁷.

W umowach wzajemnych strony zmierzają do wymiany świadczeń, oceniając ich wartość z perspektywy rynkowej, stosując test „ile przeciętnie warte jest dane dobro”. Wymiana jednak nie bazuje na rygorystycznie ustalonych wartościach. Może być dokonywana według cen sztywnych czy urzędowych, ale ceny rynkowe zawsze fluktuują. Rolę odgrywają także chwilowe okoliczności, np. w noc noworoczną przewozy pasażerów mogą być znacznie droższe

³ Ł. Węgrzynowski, *Ekwiwalentność świadczeń w umowie wzajemnej*, Warszawa 2011, s. 99.

⁴ Sygn. akt I CSK 258/08, Lex nr 484670, niepubl.

⁵ Z. Radwański, A. Olejniczak, op. cit., s. 136; C. Żuławska, [w:] J. Gudowski (red.), *Kodeks cywilny. Zobowiązania*, Warszawa 2013, s. 161.

⁶ A. Olejniczak, [w:] A. Kidyba (red.), *Kodeks cywilny. Komentarz*, t. 3, Warszawa 2010, s. 240.

⁷ P. Machnikowski, *Swoboda umów według art. 353¹ k.c. Konstrukcja prawna*, Warszawa 2005, s. 209.

niż w zwykłą noc. Zgodnie z tzw. koncepcją subiektywną o wzajemności umowy rozstrzyga wola stron. W odczuciu stron dobra podlegające wymianie stanowią dla siebie odpłatę, bez względu na „obiektywną” rynkową wartość. Warto w tym miejscu zasygnalizować, że przyjęcie koncepcji subiektywnej umowy wzajemnej prowadziłoby do niepewności prawnej, gdyż w każdym przypadku umowy odpłatnej rozpatrzyć należałoby kwestię, czy strony uznały wzajemne świadczenia za swoje odpowiedniki⁸. W wielu wypadkach występuje znaczne odstępstwo od przeciętnej ceny rzeczy, np. przedsiębiorca, który w okresie wyprzedaży obniża cenę towaru o 70%, lub w czasie likwidacji obniża o podobną wartość ceny, aby szybko upłynnić towar. Strony mogą postanowić o znacznym upuście, np. przy sprzedaży nieruchomości, do tego stopnia, że powstaje wątpliwość, czy mamy do czynienia z umową odpłatną, czy mieszaną z darowizną. W granicach swobody umów strony mogą kształtować wartość wymienianych świadczeń. Kontrola w razie znacznej rozbieżności będzie dokonywana tylko gdy z przepisu prawa lub okoliczności wynika, że rozbieżność nie była zamiarem przynajmniej jednej ze stron. Taka sytuacja będzie zachodziła właśnie w przypadku wyzysku⁹.

Swoboda kształtowania treści umowy w zakresie wysokości świadczenia może być jednak ograniczona wprost przez ustawę, np. w drodze przepisów dotyczących ceny sztywnej¹⁰. Koncepcja subiektywna jest przyjmowana z pewnymi modyfikacjami przez szerokie grono przedstawicieli doktryny¹¹. Modyfikacja polega na powiązaniu z elementami obiektywnymi, w granicach w jakich ustawa, zasady współżycia społecznego i istota zobowiązania ograniczają swobodę umów w zakresie ustalania wzajemnych świadczeń. Wówczas brany jest pod uwagę element obiektywny – typowa lub przeciętna rynkowa wartość świadczenia¹². Ochronie obiektywnej ekwiwalentności świadczeń słu-

⁸ S. Grzybowski, *System prawa cywilnego*, t. 1: *Część ogólna*, oprac. red. W. Czachórski, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1974, s. 492; F. Zoll, [w:] A. Olejniczak (red.), *Prawo zobowiązań – część ogólna*, seria: System Prawa Prywatnego, t. 6, Warszawa 2018, s. 1091; W. Popiołek, [w:] K. Pietrzykowski (red.), *Kodeks cywilny. Komentarz. Art. 450–1088. Przepisy wprowadzające*, Warszawa 2018, s. 114.

⁹ Strona dokonuje oceny ekwiwalentności w chwili złożenia oświadczenia o zawarciu umowy, a późniejsze oświadczenia o braku odpowiedniości jej świadczenia nie mogą „odbierać” danej czynności prawnej charakteru umowy wzajemnej.

¹⁰ Z. Banaszczyk, [w:] K. Pietrzykowski (red.), *Kodeks cywilny*, t. 2: *Komentarz do art. 450–1088*, Warszawa 2013, s. 208.

¹¹ W. Czachórski, A. Brzozowski, M. Safjan, E. Skowrońska-Bocian, *Zobowiązania. Zarys wykładu*, Warszawa 2009, s. 156; A. Doliwa, *Zobowiązania*, Warszawa 2010, s. 45; R. Longchamps de Berier, *Zobowiązania*, Poznań 1948, s. 146.

¹² Na konieczność wystąpienia braku ekwiwalentności obiektywnej uwagę zwrócili m.in. J. Andrzejewski, W. Szafranski, *Wyzysk (art. 388 Kodeksu cywilnego) w polskim prawie prywatnym a obrót dziełami sztuki*, „Santander Art and Culture Law Review” 2016, nr 1, s. 114; M. Kosmol, *Laesio enormis w XXI w. – czy matematyczne podejście do ustalania granic dopuszczalnej nieekwiwalentności świadczeń w umowach dwustronnie zobowiązujących jest pożądaną? „Studia Iuridica Toruniensia” 2019, nr 2, s. 159.*

ży właśnie m.in. instytucja wyzysku¹³. Ustalenie faktu rażącej dysproporcji świadczeń wymaga uprzedniego ustalenia, że zachodzi przesłanka wyzysku w postaci przymusowego położenia, niedołęstwa lub niedoświadczenia, gdyż dopiero z tej perspektywy – przyjmując, że zachodzą obiektywne okoliczności ograniczające możliwość swobodnej realizacji własnych interesów – osoby te nie miały możliwości żądania świadczenia równoważnego własnemu świadczeniu z umowy. Bez tej okoliczności nie ma podstawy do badania proporcjonalności wartości wymienianych świadczeń, gdyż mieszczą się one w granicach swobody umów. Sąd Najwyższy podzielił to stanowisko, stwierdzając, że podejmując się oceny, czy umowy nie cechuje wyzysk, należy brać pod uwagę rażącą nieekwiwalentność świadczeń¹⁴. Taki brak odpowiedniości świadczeń wymaga jednak ustalenia, że strona zgodziła się na znaczne odstępstwo w wartości świadczenia wzajemnego w okolicznościach, w których nie mogła chronić właściwie swoich interesów.

Do podobnych rezultatów prowadzi także koncepcja funkcjonalna¹⁵ ekwiwalentności świadczeń. Świadczenia w umowie wzajemnej są sobie równe tylko ze względu na cel umowy, odwołuje się więc ona do kauza czynności prawnej. Zależność dóbr, sprzężona mocą woli stron, polega na zobowiązaniu się każdej z nich „dlatego i z tym zastrzeżeniem”, że w zamian za swoje świadczenie otrzyma świadczenie wzajemne umówionej wartości (*do ut des*)¹⁶. Wymóg odpłatności, a więc uzyskania korzyści majątkowej przez każdą ze stron, nie obejmuje umowy, na podstawie której jedna z nich zobowiązana jest do świadczenia kwoty symbolicznej, np. nabycia nowego samochodu za 1 zł¹⁷. Zauważyć trzeba, że również w tej koncepcji pojawia się nurt obiektywizmu, zgodnie z którym umowa stron nie może wyczerpywać przesłanek przewidzianych w treści art. 388 k.c. Oznacza to, że wymieniane dobra prezentować mogą odmienną wartość ekonomiczną, której granice stanowić będzie jednak rażąca nieekwiwalentność świadczeń¹⁸.

¹³ Warto zauważyć, że w konsekwencji wystąpienia rażącej nieekwiwalentności świadczeń strony często powołują się także na wady oświadczenia woli – zob. Ł. Węgrzynowski, op. cit., s. 111; R. Gołat, *Wyzysk a obrót nieruchomościami*, „Nieruchomości” 2019, nr 5, s. 20.

¹⁴ Wyroki SN: z 14 listopada 2001 r., sygn. akt II CKN 614/00, Lex nr 1169297, niepubl.; z 12 czerwca 2013 r., sygn. akt II CSK 655/12, Lex nr 1363193, niepubl.

¹⁵ S. Grobel, *Prawo powstrzymania się ze spełnieniem świadczenia w zobowiązaniach wynikających z umów wzajemnych*, Katowice 1991, s. 90; K. Zagrobelny, [w:] E. Gniewek, P. Machnikowski (red.), *Kodeks cywilny. Komentarz*, Warszawa 2019, s. 1102; Z. Radwański, [w:] J. Panowicz-Lipska (red.), *Prawo zobowiązań – część szczegółowa*, seria: System Prawa Prywatnego, t. 8, Warszawa 2004, s. 618; A. Olejniczak, [w:] J. Rajski (red.), *Prawo zobowiązań – część szczegółowa*, seria: System Prawa Prywatnego, t. 7, Warszawa 2001, s. 147.

¹⁶ H. Witczak, A. Kawałko, *Zobowiązania*, Warszawa 2012, s. 53.

¹⁷ Z. Radwański, A. Olejniczak, op. cit., s. 122.

¹⁸ W.J. Katner, [w:] S. Włodyka (red.), *Prawo umów w obrocie gospodarczym*, Warszawa 2001, s. 654.

Zarówno w ujęciu ekwiwalentności w sposób subiektywny, jak i funkcjonalny wypowiedzi poszczególnych przedstawicieli doktryny często różnią się od siebie. Poszczególne założenia jednej koncepcji przenikają do drugiej. Z tego też powodu trudno określić jednoznaczne rozumienie umowy wzajemnej na płaszczyźnie doktrynalnej. Jako przykład tych definicyjnych trudności można wskazać sformułowanie „zależności świadczeń”, stanowiące fundament w koncepcji funkcjonalnej. Wynika ono jednak z określonej motywacji i przeświadczenia stron¹⁹. Te natomiast są ściśle związane z koncepcją subiektywną, według której to strony decydują czy wzajemne dobra/usługi stanowią dla siebie odpłatę²⁰. Ciekawe spostrzeżenie prezentowane jest przez Łukasza Węgrzynowskiego, który uważa, że koncepcje te nie są ze sobą sprzeczne. Pierwsza z omawianych koncentruje się na przeświadczeniu stron o równowartości wzajemnych świadczeń, czego rezultatem jest sprzężenie tych świadczeń, a więc element akcentowany przez koncepcję funkcjonalną. Każda z nich zawiera typowe założenia dla umowy w różnym stadium jej kształtowania²¹. Próba połączenia obu koncepcji nigdy nie będzie jednak trafna z uwagi na odmienne definiowanie ekwiwalentności w oparciu o każdą z nich. Oba podejścia znajdują odzwierciedlenie w orzeczeniach Sądu Najwyższego²².

Tomasz Justyński²³, rozważając pojęcie umowy wzajemnej, przedstawił ujęcie szersze, które odpowiada wcześniej omawianej koncepcji subiektywnej, oraz ujęcie węższe. W tym drugim przypadku umową wzajemną jest jedynie umowa, która element wzajemności otrzymuje na mocy postanowień ustawy (tzw. jurydyczne ukształtowanie umowy). Wzajemność ta nie może być ani zniesiona ani dodana przez postanowienia stron. Podobnie jak w poprzednio omawianych koncepcjach, również i ta przedstawiana jest w wielu wariantach. Według mocniejszego kryterium kwalifikacja prawna ukształtowanej przez ustawodawcę umowy nie może być zmieniona wolą stron (np. przez wprowadzenie odpłatności zlecenia)²⁴. Sąd Najwyższy przychylił się do tego poglądu, rozpatrując charakter prawny umowy przedwstępnej. Uznał, że nie jest ona umową wzajemną, ponieważ dopuszcza zobowiązanie tylko jednej strony²⁵.

¹⁹ Ł. Węgrzynowski, op. cit., s. 177.

²⁰ A. Klein, *Elementy zobowiązaniowego stosunku prawnego*, Wrocław 2005, s. 118.

²¹ Ł. Węgrzynowski, op. cit., s. 177–178.

²² Np. wyroki SN: z 21 maja 2004 r., sygn. akt III CK 47/03, Lex nr 1405369, niepubl.; z 20 października 2006 r., sygn. akt IV CSK 125/06, OSNC-ZD 2008/1/7; z 2 kwietnia 2004 r., sygn. akt III CK 417/02, Lex nr 172782, niepubl.; z 12 lutego 2014 r., sygn. akt IV CSK 349/13, OSNC-ZD 2015, Nr 2, poz. 28.

²³ T. Justyński, op. cit., s. 101.

²⁴ F. Zoll, *Zobowiązania w zarysie według polskiego Kodeksu zobowiązań*, Warszawa 1948, s. 48; J. Gołaczyński, *Umowa zabezpieczająca*, [w:] E. Gniewek (red.), *O źródłach i elementach stosunków cywilnoprawnych. Księga pamiątkowa ku czci prof. Alfreda Kleina*, Kraków 2000, s. 117; T. Justyński, op. cit., s. 100; R. Longchamps de Berier, op. cit., s. 147.

²⁵ Wyroki SN: z 2 kwietnia 2004 r., sygn. akt III CK 537/02, Lex nr 172786, niepubl.; z 26 stycznia 2006 r., sygn. akt V CSK 111/05, Lex nr 346079, niepubl.

Według tej kwalifikacji poza zakresem umów wzajemnych pozostają umowy nienazwane. Taki wniosek w judykaturze i doktrynie spotyka się z zarzutem, że wyłączenie umów nienazwanych z zakresu umów wzajemnych ogranicza swobodę kształtowania stosunku prawnego²⁶. Słabszym wariantem założenia jurydycznego jest odwołanie się do dodatkowego kryterium w postaci odpłatności albo dwustronnie zobowiązującego charakteru umowy²⁷. Umowa jest wzajemna, gdy jest czynnością prawną odpłatną, a odpłatność jest włączona przez przepis ustawy do *essentialia negotii* czynności, np. umowa sprzedaży, dostawy, najmu²⁸. Nie zachodzi potrzeba badania każdej ze spraw. Brak realizacji założeń stanowiących trzon koncepcji subiektywnej (przeświadczenie stron o tym, że świadczenia są swoimi odpowiednikami) prowadzi do niemożności uznania umowy za wzajemną. Przyjmując jednak wariant słabszy jurydycznego ukształtowania umowy, podstawę oceny stanowić będzie *essentialia negotii* danej umowy, a więc np. jej odpłatność²⁹.

Cechę wzajemności można przypisać ponadto umowie, w której element ekwiwalentności dóbr jest wprowadzany przez strony i nie należy do elementów przedmiotowo istotnych. W naszej ocenie słusznie przeważa elastyczne stanowisko, zgodnie z którym za umowy wzajemne uznaje się również takie, w których wzajemność świadczeń nie należy do ich elementów przedmiotowo istotnych³⁰. Zapatrywanie to jest widoczne w nowszym orzecznictwie³¹. Umowami wzajemnymi są wobec tego także umowy, w których ekwiwalentność świadczeń została wprowadzona przez same strony, chociaż ich odpłatność nie została przesądzona przez ustawodawcę. Takie podejście pozwala uznać za czynność odpłatną np. zlecenie czy pożyczkę, w których ustalono wynagrodzenie, a tym samym zaliczyć je do umów wzajemnych, po wcześniejszym ustaleniu motywacji każdej ze stron³². Za słuszny należy uznać pogląd o dokonywaniu oceny kwestii wzajemności w każdej konkretnej sprawie. Te same typy czynności prawnych mogą być bowiem odmiennie oceniane w zależności od towarzyszących im okoliczności faktycznych, a zwłaszcza woli stron³³. Sąd Najwyższy dotychczas mało uwagi poświęcał kwestii zastosowania przepisu

²⁶ Uchwała SN z 22 października 1987 r., sygn. akt III CZP 55/87, OSNC 1989, Nr 6, poz. 90; wyrok SN z 28 lipca 1999 r., sygn. akt I PKN 180/99, OSNP 2000, Nr 21, poz. 789; W. Czachórski, *Zarys prawa zobowiązań. Część ogólna*, Warszawa 1963, s. 149; M. Lemkowski, *Odsetki cywilnoprawne*, Warszawa 2007, s. 150.

²⁷ Por. Ł. Węgrzynowski, op. cit., s. 139.

²⁸ S. Grzybowski, op. cit., s. 492.

²⁹ Ł. Węgrzynowski, op. cit., s. 139.

³⁰ Podobnie: W. Czachórski, op. cit., s. 149; S. Grzybowski, op. cit., s. 493; Z. Radwański, A. Olejniczak, op. cit., s. 121.

³¹ Wyrok SN z 12 lutego 2014 r., sygn. akt IV CSK 349/13, OSNC-ZD 2015, Nr 2, poz. 28; wyrok SN z 23 czerwca 2005 r., sygn. akt II CK 739/04, Lex nr 180871, niepubl.; wyrok SA w Poznaniu z 25 czerwca 2020 r., sygn. akt I ACa 556/19, Lex nr 3164498, niepubl.

³² Tak: wyrok NSA z 2 czerwca 2005 r., sygn. akt FSK 1866/04, Lex nr 173010, niepubl.; inaczej: wyrok SN z 28 czerwca 2002 r., sygn. akt I CKN 378/01, Lex nr 55560, niepubl.

³³ Ł. Węgrzynowski, op. cit., s. 140.

art. 388 k.c. do konkretnego rodzaju umowy. W najnowszych orzeczeniach skłania się w stronę koncepcji stosowania art. 388 k.c. do umów wzajemnych³⁴. Nie oznacza to jednak wykluczenie szerszego zastosowania regulacji. W uzasadnieniu jednego z wyroków zaznacza panujące rozbieżności³⁵. Materia ta, jak widać, wciąż pozostaje sporna, także w praktyce sądowej.

Niezależnie od szerokiego ujęcia umowy wzajemnej, poza jej zakresem pozostaje część umów, które są zaliczane do dwustronnie zobowiązujących, jednak świadczenie jednej strony nie pełni roli odpowiednika świadczenia drugiej strony. Część doktryny opowiada się za możliwością wystąpienia wyzysku również w przypadku tej kategorii umów. Propagatorzy szerszego ujęcia problematyki uważają, że hipoteza art. 388 k.c. obejmuje wszystkie umowy dwustronnie zobowiązujące³⁶. Dobra, które mogą być poddane wymianie, to nie tylko rzeczy czy usługi, ale również umożliwienie korzystania z pieniędzy i ponoszenie ryzyka powstania szkody³⁷. Przyjęcie szerszego zakresu stosowania instytucji wyzysku umożliwi modyfikację na podstawie art. 388 k.c. takich umów, jak umowa oprocentowanej pożyczki, ubezpieczenia, czy gwarancji. W postanowieniu z 22 lipca 2005 r. Sąd Najwyższy orzekł, że możliwe jest zastosowanie art. 388 k.c. do umowy ubezpieczenia, w której to określono za wysoką składkę w stosunku nieadekwatnym do wartości rzeczy³⁸. Wskazanie wyzysku jako właściwego instrumentu prawnego w omawianym stanie faktycznym pozwala przyjąć, że Sąd Najwyższy nie wyklucza stosowania art. 388 k.c. również do umów dwustronnie zobowiązujących, takich jak umowa ubezpieczenia – także bowiem w jej przypadku możliwe jest ustalenie i porównanie świadczeń wzajemnych, co pozwala na zbadanie, czy świadczenie nie przewyższa w rażącym stopniu świadczenia drugiej strony³⁹.

Trzeba zauważyć, że tocząca się w środowisku prawniczym dyskusja co do zakresu stosowania art. 388 k.c. niebezpiecznie koncentruje się wokół rozumienia umowy wzajemnej w oderwaniu od przesłanki wyzysku – „w zamian za swoje świadczenie”. Wydaje się pewne, że z legalnej definicji umowy wza-

³⁴ Wyrok SN z 15 września 2016 r., sygn. akt I CSK 611/15, Lex nr 2147270, niepubl.; wyrok SN z 29 listopada 2016 r., sygn. akt I CSK 808/15, Lex nr 2238240, niepubl. Założenie szerszego zastosowania art. 388 k.c. znalazło swój wyraz m.in. w orzeczeniach: wyrok SA w Warszawie z 20 stycznia 2016 r., sygn. akt VI ACa 1422/14, Lex nr 2122998, niepubl.; wyrok SA w Warszawie z 13 marca 2018 r., sygn. akt VI ACa 1698/16, Lex nr 2516063, niepubl.; wyrok SO w Warszawie z 28 lipca 2016 r., sygn. akt III C 708/14, Lex nr 2096550, niepubl.

³⁵ Wyrok SN z 12 czerwca 2013 r., sygn. akt II CSK 655/12, Lex nr 1363193, niepubl.

³⁶ Np. B. Lewaszkiewicz-Petrykowska, *Wady oświadczenia woli w polskim prawie cywilnym*, Warszawa 1973, s. 56; P. Machnikowski, [w:] E. Gniewek, P. Machnikowski (red.), *Kodeks cywilny. Komentarz*, Warszawa 2014, s. 704; R. Trzaskowski, *Granice swobody kształtowania treści i celu umów obligacyjnych, art. 353¹ k.c.*, Kraków 2005, s. 451; K. Buczkowski, M. Wojtaszek, *Lichwa pieniężna – zagadnienia cywilnoprawne*, „Przeгляд Prawa Handlowego” 1999, nr 8, s. 38 i 40.

³⁷ P. Machnikowski, *Swoboda umów...*, s. 203.

³⁸ Postanowienie SN z 22 lipca 2005 r., sygn. akt III CZP 49/05, Lex nr 171747, niepubl.

³⁹ P. Machnikowski, *Swoboda umów...*, s. 203.

jemnej, jakkolwiek ją będziemy pojmować, wynika, iż spełniony zostanie warunek „w zamian za swoje świadczenie”. Dla tego zagadnienia nie ma znaczenia, czy przyjmiemy wąskie techniczne rozumienie umowy wzajemnej i dodamy do tego inne umowy, które mają cechę wzajemności, czy też szeroką kategorię, w której mieszczą się wszystkie umowy nazwane i nienazwane, w których strony ustaliły, że wymienią się świadczeniami.

Przechodząc do prezentacji umowy dwustronnie zobowiązującej, trzeba zaznaczyć, że podobnie jak umowa wzajemna nie jest ona jednoznacznie definiowana ani przez doktrynę, ani judykaturę. Zaliczenie zobowiązania do dwustronnie zobowiązującego wymaga, aby do świadczenia były zobowiązane obie strony⁴⁰. Wymóg ten jest spełniony tylko wówczas, gdy dotyczy świadczeń głównych obu stron⁴¹. Reprezentowane jest także stanowisko szerzej ujmujące zobowiązania dwustronne, przyjmujące że zobowiązanie uzyskuje cechę dwustronności także, gdy występuje w nim jakikolwiek wzajemny obowiązek obligacyjny⁴². Będą one odpowiednikami wyróżnianych w prawie rzymskim umów dwustronnie zobowiązujących nierównoczesnych, gdy powstanie zobowiązania jednej ze stron jest jedynie ewentualne i związane z niewykonaniem lub nienależytym wykonaniem zobowiązania lub odpowiedzialnością odszkodowawczą za utratę rzeczy. W świetle tego ostatniego poglądu umowy, takie jak nieoprocentowana pożyczka, bezpłatne przechowanie, poręczenie, będą należały do umów dwustronnie zobowiązujących.

Wyzysk a wady oświadczenia woli

Uznanie wyzysku za wadę oświadczenia woli pozostaje zagadnieniem teoretycznym⁴³. Przyjęta w doktrynie i realizowana w Kodeksie cywilnym nor-

⁴⁰ W. Czachórski, A. Brzozowski, M. Safjan, E. Skowrońska-Bocian, op. cit., s. 156; Z. Radwański, A. Olejniczak, op. cit., s. 120.

⁴¹ L. Domański, *Instytucje kodeksu zobowiązań. Komentarz teoretyczno-praktyczny: część ogólna*, t. 1, Warszawa 1938, s. 103; J. Gudowski, [w:] G. Bieniek (red.), *Komentarz do kodeksu cywilnego. Księga trzecia. Zobowiązania*, t. 2, Warszawa 2007, s. 369.

⁴² S. Grzybowski, op. cit., s. 487; S. Grobel, *Umowa przewozu przesyłek jako umowa wzajemna*, „Prace Naukowe Uniwersytetu Śląskiego” 1989, nr 10, s. 29.

⁴³ Toczący się spór stałby się bezprzedmiotowy, gdyby przyjęto projekt księgi pierwszej Kodeksu cywilnego z 2008 r. (art. 121) albo 2015 r. (art. 97). Instytucja wyzysku została w nich ujęta jako wada oświadczenia woli – zob. Komisja Kodyfikacyjna Prawa Cywilnego działająca przy Ministrze Sprawiedliwości, Księga pierwsza Kodeksu cywilnego. Projekt z uzasadnieniem, Warszawa 2009; Kodeks cywilny. Księga I. Część ogólna. Projekt Komisji Kodyfikacyjnej Prawa Cywilnego przyjęty w 2015 r. z objaśnieniami opracowanymi przez członków zespołu problemowego KKPC, red. P. Machnikowski, Warszawa 2017. Zdaniem J. Andrzejewskiego wiązałyby się to jednak z kolejnym obciążeniem wyzyskanego, który musiałby ustalić adres wyzyskującego, aby móc skutecznie złożyć oświadczenie i w ten sposób uchylić się od skutków prawnych – zob. J. Andrzejewski, *Czy art. 388 k.c. jest potrzebny? Wyzysk w Kodeksie cywilnym oraz w tzw. perspektywie kodyfikacyjnej – spojrzenie krytyczne i wnioski de lege ferenda*, [w:] P. Stec, M. Załucki (red.), *Wokół rekodyfikacji prawa cywilnego. Prace jubileuszowe*, Kraków 2015, s. 196.

matywna koncepcja wad oświadczenia woli do wad zalicza tylko te sytuacje zakłócenia relacji woli podmiotu do treści oświadczenia, które ustawodawca wymienił w dziale *Wady oświadczenia woli*. Wyzysk uregulowany w części ogólnej księgi trzeciej nie może być więc uznany za wadę oświadczenia woli z tego systemowo-formalnego punktu widzenia. W znaczeniu materialno-prawnym wykazuje on jednak pewne podobieństwa do wad oświadczenia woli i w perspektywie historycznej bywał również zaliczany do tej kategorii. W czasie obowiązywania Kodeksu zobowiązań wyzysk (art. 42) był pochytywany za wadę oświadczenia woli⁴⁴. Pogląd ten zakwestionowano w czasie prac nad projektem kodeksu cywilnego, proponując uznanie wyzysku za czynność zakazaną⁴⁵. Obecnie w doktrynie dominuje pogląd, że jest on przyczyną wadliwej treści oświadczenia woli⁴⁶. Nadal jednak broni się zapatrywań, że należy zaliczyć go do wad oświadczenia woli⁴⁷. Stanowisko to jest przeważające w judykaturze, choć trzeba zaznaczyć, że sądy rzadko wypowiadają się na ten temat⁴⁸. Głównym argumentem wysuwany przeciwko koncepcji zaliczającej regulację do wad oświadczenia woli jest jednak umiejscowienie art. 388 w Kodeksie cywilnym.

Regulacja znajduje się w tytule III księgi III Kodeksu cywilnego. Razem z poprzedzającymi go artykułami 385¹–385³ i 387 (klauzule abuzywne, umowy o świadczenia niemożliwe) stanowi ustawowe ograniczenie swobody umów. Natomiast przepisy dotyczące wad oświadczenia woli, zawarte w art. 82–87 k.c., stanowią katalog zamknięty. Umiejscowienie instytucji wyzysku poza tym katalogiem może wskazywać na to, że ustawodawca nie zaliczył instytucji do wad oświadczeń woli. Umowa zawarta np. w przymusowych okolicznościach nie może być tylko z tego powodu uznana za wadliwą. Jest to kolejny argument przemawiający za przyjęciem wyzysku jako wady treści oświadczenia woli, nie zaś wady oświadczenia woli. Istota wyzysku opiera się m.in. na rażącej dysproporcji wzajemnych świadczeń, a więc na danym ukształtowaniu treści

⁴⁴ Por. M. Pecyna, *Międzywojenna refleksja o części ogólnej prawa cywilnego i jej doniosłość dla kodeksu cywilnego*, „Państwo i Prawo” 2018, nr 11, s. 62.

⁴⁵ Tak: A. Ohanowicz, J. Górski, *Zarys prawa zobowiązań*, Warszawa 1970, s. 87.

⁴⁶ Tak np.: G. Karaszewski, [w:] J. Ciszewski (red.), *Kodeks cywilny. Komentarz*, Warszawa 2014, s. 654; M. Niedośpiiał, *Glosa do wyr. S.A. w Rzeszowie z dnia 18 czerwca 1998 r.*, I ACA 178/98, OSA 2001, nr 7–8, s. 125; R. Trzaskowski, op. cit., s. 446; T. Justyński, op. cit., s. 98; K. Buczkowski, M. Wojtaszek, op. cit., s. 41.

⁴⁷ Tak np.: B. Lewaszkiwicz-Petrykowska, op. cit., s. 187; A. Szpunar, *O umowie pożyczki*, „Państwo i Prawo” 1992, nr 3, s. 35; A. Girdwoyń, *Rażąca nierówność świadczeń w transakcjach opcji walutowych – glosa – I CSK 651/12*, „Monitor Prawniczy” 2016, nr 3, s. 166; A. Szpunar, *O zastrzeżeniu nadmiernych odsetek umownych*, „Przegląd Prawa Handlowego” 2001, nr 10, s. 35; E. Łętowska, *Podstawy prawa cywilnego*, Warszawa 1997, s. 120; D. Bierecki, *Regulacja prawna wyzysku. Uwagi de lege lata oraz de lege ferenda*, „Rejent” 2015, nr 7, s. 21 i nast.

⁴⁸ Wyrok SN z 8 stycznia 2003 r., sygn. akt II CKN 1097/00, OSNC 2004, Nr 4, poz. 55; wyrok SA w Poznaniu z 23 listopada 1995 r., sygn. akt I ACr 483/95, „Na Wokandzie” 1996, nr 8, s. 45; wyrok SA w Katowicach z 22 października 1993 r., sygn. akt I ACr 517/93, „Biuletyn Sądu Apelacyjnego w Katowicach” 1994, nr 1–2, s. 6.

umowy. W przypadku wad oświadczenia woli nie ma odniesienia do treści tego oświadczenia⁴⁹.

Zwolennicy traktowania wyzysku jako wady oświadczenia woli inaczej wyjaśniają jego umiejscowienie w Kodeksie cywilnym. O wyborze miejsca unormowania zdecydował fakt, że występuje on wyłącznie przy umowach, zaś wykładnia systemowa wskazuje właśnie na jego powiązanie z umowami, określając w ten sposób zasięg zastosowania – nie przesądza więc o jego prawnym charakterze. Orzecznictwo wydawane po roku 1990 uwzględniało ten tradycyjny pogląd zaliczający wyzysk do jednej z wad oświadczenia woli⁵⁰. Jednakże Sąd Najwyższy w uzasadnieniu do wyroku z 24 listopada 1998 r. wypowiedział się przeciwko tej klasyfikacji oraz wskazał nową możliwość wyjaśniania natury instytucji, stwierdzając: „Wyzysk był istotnie wadą oświadczenia woli na gruncie kodeksu zobowiązań (art. 42 tego kodeksu). Pod rządem kodeksu cywilnego pogląd, że wyzysk jest nadal wadą oświadczenia woli, jest wprawdzie także głoszony, ale jest to pogląd odosobniony. Według przeważającego stanowiska doktryny umowa zawarta dla wyzyskania drugiej strony traktowana jest jako sprzeczna z ustawą lub zasadami współżycia społecznego (art. 58 k.c.). Po zmianie kodeksu cywilnego dokonanej w 1990 r. przyjmuje się, że jest to umowa nie mieszcząca się w ramach stosunków kontraktowych, których granice określa swoboda umów (art. 353¹ k.c.). Jest to poprawna kwalifikacja prawna wyzysku”⁵¹. Do tej pory stanowisko to nie ugruntowało się jeszcze w judykaturze. W jednym z późniejszych wyroków Sądu Najwyższego znów pojawia się wzmianka, jakoby wyzysk był wadą oświadczenia woli⁵².

Po wprowadzeniu do Kodeksu cywilnego art. 353¹ uważa się, że wyzysk stanowi określoną w ustawie granicę swobody umów⁵³. Przewiduje on szczególny rodzaj sankcji ze względu na właściwość stosunku prawnego i aspekt moralny⁵⁴.

Od strony podmiotowej należy rozróżnić sytuację wykorzystania niedołęstwa lub niedoświadczenia drugiej strony, gdyż w takich przypadkach działanie strony odpowiada wszystkim elementom podstępu i w tym zakresie występują zbieg przepisów. Osoba, która zawarła umowę, w sytuacji gdy kontrahent wykorzystuje jej niedołęstwo lub brak doświadczenia, mogła stać się ofiarą podstępu. Inaczej ma się sprawa z wykorzystaniem przymusowego położenia, gdyż tu to nie wyzyskujący stworzył sytuację przymusową, a jedynie wykorzystał ją do uzyskania korzyści rażąco niewspółmiernej do własnego świadczenia. Z pewnością nie występuje tu wprowadzenie w błąd w celu do-

⁴⁹ P. Machnikowski, *Swoboda umów...*, s. 200.

⁵⁰ Wyrok SA w Poznaniu z 23 listopada 1995 r., sygn. akt I ACr 483/95, Lex nr 24813, niepubl.

⁵¹ Wyrok SN z 24 listopada 1998 r., sygn. akt I CKN 667/97, Lex nr 1215582, niepubl.

⁵² Wyrok SN z 8 października 2009 r., sygn. akt II CSK 160/09, Lex nr 529679, niepubl.

⁵³ C. Żuławska, op. cit., s. 168; W. Czachórski, A. Brzozowski, M. Safjan, E. Skowrońska-Bocian, op. cit., s. 149; Z. Radwański, A. Olejniczak, op. cit., s. 137.

⁵⁴ C. Żuławska, op. cit., s. 168.

prowadzenia do niekorzystnego rozporządzenia majątkiem, nie można więc takiej sytuacji zaliczyć do kategorii podstępów. Wykorzystywanie przymusowego położenia drugiej strony może być oceniane nagannie moralnie, ale nie stanowi umyślnego wprowadzenia drugiej strony w błąd. W tym zakresie wyzysk jest instytucją, która ma autonomiczne zastosowanie, gdyż wykorzystanie sytuacji drugiej strony do zawarcia korzystnej umowy, chociaż może być moralnie naganne, nie będzie stanowiło nadużycia prawa podmiotowego, ponieważ dopiero dochodzenie wykonania takiej umowy może zostać ocenione z punktu widzenia nadużycia prawa podmiotowego.

W związku z powyższym należy opowiedzieć się za dopuszczalnością zbiegu przepisów o wadach oświadczenia woli z przepisami o wyzysku, w zakresie w jakim umowa została zawarta przy wykorzystaniu niedoświadczenia lub braku doświadczenia drugiej strony, natomiast nie ma takiego zbiegu, gdy umowa została zawarta w warunkach wykorzystania przymusowego położenia drugiej strony. Rozwiązanie to ma dwojakie znaczenie. Wyzyskiwany może uniknąć skutków swojego oświadczenia złożonego pod wpływem groźby lub błędu nawet jeśli upłynął już roczny termin ochrony prawnej przewidziany w art. 88 § 2 k.c. Poza tym możliwe jest utrzymanie umowy dotkniętej wyzyskiem, co może mieć istotne znaczenie również w przypadku pokrzywdzonego. W tej sytuacji korekcie poddawane są świadczenia⁵⁵.

Relacja między art. 388 k.c. a art. 58 k.c.

Przy założeniu, że wyzysk uznaje się za wadliwość treści czynności prawnej, należy rozważyć, w jakim stosunku art. 388 k.c. pozostaje do art. 58 § 2 k.c. przewidującego nieważność czynności prawnej sprzecznej z zasadami współżycia społecznego⁵⁶. W art. 388 k.c. ustawodawca nie powiązał *expressis verbis* działania wyzyskującego z wystąpieniem sprzeczności z zasadami współżycia społecznego. Uzasadnione więc pozostaje pytanie, czy naganne zachowanie wyzyskującego, przewidziane w treści hipotezy art. 388 k.c., jest także sprzeczne z zasadami współżycia społecznego⁵⁷. Odmienność sankcji przewidziana w obu przepisach wymaga oceny relacji zachodzącej między normami prawnymi⁵⁸. W doktrynie powszechnie przyjmuje się, że między analizowanymi regulacjami zachodzi relacja wyrażona paremią *lex specialis derogat legi generali*⁵⁹.

⁵⁵ Ibidem, s. 167; G. Karaszewski, op. cit., s. 654; K. Buczkowski, M. Wojtaszek, op. cit., s. 36.

⁵⁶ Z. Radwański, A. Olejniczak, op. cit., s. 137.

⁵⁷ A. Girdwoyń, *Charakter prawny instytucji wyzysku*, „Monitor Prawniczy” 2016, nr 12, s. 661.

⁵⁸ Wyrok SN z 19 września 2002 r., sygn. akt II CKN 1090/00, OSNC 2003, Nr 12, poz. 166.

⁵⁹ Np. Ł. Węgrzynowski, *Odmowa dokonania przez notariusza czynności prawnej sprzecznej z zasadami współżycia społecznego*, „Przegląd Sądowy” 2015, nr 1, s. 40. Odmienne: B. Lewaszkiewicz-Petrykowska, op. cit., s. 188. Autorka traktuje bowiem wyzysk jako wadę oświadczenia woli, a nie jako przyczynę wadliwej treści oświadczenia woli.

Linia orzecznicza Sądu Najwyższego w tej kwestii jest zmienna. Początkowo Sąd Najwyższy uznał, że „zakresy art. 388 k.c. i 58 k.c. mogą się krzyżować, zwłaszcza wówczas, gdy zastrzeżenie świadczenia rażąco niewspółmiernego w stosunku do własnego, jest sprzeczne z zasadami współżycia społecznego przez co narusza art. 353¹ k.c. w związku z przekroczeniem granicy swobody umów”⁶⁰. Kilka lat później Sąd Najwyższy uznał, że art. 388 k.c. stanowi *lex specialis* w stosunku do art. 58 § 2 k.c.⁶¹ W tym samym wyroku odniósł się do poprzedniego orzeczenia, stwierdzając jego nieprawidłowość i zarzucając mu brak bliższego uzasadnienia stanowiska. Pogląd ten zostaje podtrzymany w wyroku Sądu Najwyższego wydanym niespełna rok później⁶². W kolejnym orzeczeniu z 20 maja 2010 r. nastąpił powrót do poprzedniego stanowiska stwierdzającego krzyżowanie się zakresów obu norm⁶³. W najnowszym orzecznictwie Sąd Najwyższy opowiada się za koncepcją, w myśl której art. 388 § 1 k.c. stanowi regulację szczególną w stosunku do art. 58 § 2 k.c.⁶⁴ Relacja omawianych przepisów ma istotne znaczenie praktyczne, stąd silna potrzeba wypracowania stałej linii orzeczniczej.

Problem relacji przepisów był również przedmiotem analizy Sądu Apelacyjnego w Warszawie⁶⁵, choć orzeczenie to warto przybliżyć także z uwagi na uwydatnienie skutków wypełnienia dyspozycji obu przepisów. W wyroku podjętym 22 maja 2012 r. skład orzekający nawiązał do koncepcji prezentowanej w orzeczeniach Sądu Najwyższego, wskazując, że przepis regulujący zagadnienie wyzysku stanowi przepis szczególny w stosunku do art. 58 § 2 k.c. Takie same stanowisko zajął Sąd Apelacyjny w Warszawie, zwracając jednocześnie uwagę na odmiennność momentów, w których umowa staje się nieważna w obu przypadkach: „(...) Z art. 58 § 2 k.c. można wywieść roszczenie o ustalenie nieważności umowy ze skutkiem *ex tunc*, podczas gdy na podstawie art. 388 § 1 k.c. można dochodzić unieważnienia umowy ze skutkiem *ex nunc*”⁶⁶. Trzeba zauważyć, że w przypadku wyzysku dopiero stwierdzenie nadmiernych trudności w korekcie świadczeń stron pozwala na unieważnienie umowy. Skutek w postaci bezwzględnie nieważności – występujący gdy umowa jest sprzeczna z zasadami współżycia społecznego – został wyłączony na rzecz wzruszalności⁶⁷.

⁶⁰ Wyrok SN z 13 stycznia 2005 r., sygn. akt IV CK 444/04, Lex nr 177233, niepubl.

⁶¹ Wyrok SN z 8 października 2009 r., sygn. akt II CSK 160/09, Lex nr 529679, niepubl.

⁶² Wyrok SN z 14 stycznia 2010 r., sygn. akt IV CSK 432/09, OSP 2011/3/30.

⁶³ Wyrok SN z 20 maja 2010 r., sygn. akt V CSK 387/09, Lex nr 677787, niepubl.

⁶⁴ Wyroki SN: z 19 września 2013 r., sygn. akt I CSK 651/12, OSNC 2014, Nr 7–8, poz. 76; z 31 marca 2016 r., sygn. akt IV CSK 372/15, OSP 2019, Nr 4, poz. 35; z 15 czerwca 2018 r., sygn. akt I CSK 491/17, Lex nr 2506134, niepubl. Podobnie wyrok SA w Poznaniu z 19 grudnia 2019 r., sygn. akt I ACa 260/19, Lex nr 2770865, niepubl.

⁶⁵ Wyrok SA w Warszawie z 22 maja 2012 r., sygn. akt I ACa 1020/11, Lex nr 1292160, niepubl.

⁶⁶ Wyrok SA w Warszawie z 4 grudnia 2013 r., sygn. akt I ACa 1088/13, Lex nr 1428246, niepubl.

⁶⁷ Wyrok SN z 13 czerwca 2012 r., sygn. akt II CSK 608/11, Lex nr 1229961, niepubl.

Jak dalej tłumaczy Sąd Apelacyjny, odróżnić należy roszczenie o ustalenie nieważności umowy ze skutkiem *ex tunc* od roszczenia o unieważnienia umowy ze skutkiem *ex nunc*. Oznacza to, że strona, mając na uwadze wyrażony w art. 321 § 1 k.p.c. zakaz wyrokowania ponad żądanie, powinna skrupulatnie sformułować żądanie zasadnicze oraz rozważyć zgłoszenie żądania ewentualnego. Sąd bowiem nie może unieważnić kontraktu, jeśli strona o to również nie wносиła⁶⁸.

Dominująca również w piśmiennictwie koncepcja pozostawania art. 388 § 1 k.c. w pozycji *lex specialis* w stosunku do art. 58 § 2 k.c.⁶⁹ zakłada zawieranie się hipotezy pierwszej z nich w całości w hipotezie drugiej normy. Jedną z przesłanek wyzysku – wykorzystanie przymusowego położenia, niedoświadczenia lub niedołęstwa oznacza naganne zachowanie kontrahenta i zaliczana jest zawsze do postępowań sprzecznych z zasadami współzycia społecznego, o których mowa w art. 58 § 2 k.c.⁷⁰ Zakres klauzuli generalnej jest szerszy, gdyż można wyróżnić czynności prawne, które są sprzeczne z zasadami współzycia społecznego, a nie wyczerpują przesłanek zaistnienia wyzysku. Zdania doktryny podzielone są natomiast w kwestii zastosowania konkretnej sankcji, w przypadku gdy czynność prawna zawiera znamiona obu norm. Z racji większej szczegółowości art. 388 k.c. wskazuje się, że należy zastosować sankcję w nim przewidzianą⁷¹.

Istnieje również zapatrywanie o alternatywnej możliwości stosowania sankcji przewidzianych w art. 58 § 2 k.c. i art. 388 § 1 k.c.⁷² Jak już zaznaczono, unieważnienie umowy na podstawie przepisu o wyzysku jest dopuszczalne tylko wtedy, gdy nie jest możliwa modyfikacja wartości świadczeń, mająca na celu przywrócenie równowagi ekonomicznej. Ustawodawca chroni w ten sposób umowy zawarte w ramach wyzysku, dla których przewiduje sankcję wzruszalności⁷³. Zastosować należy wówczas zasadę stopniowości roszczeń⁷⁴. Wyrażona zaś w art. 58 § 2 k.c. norma przewiduje sankcję bezwzględnej nieważności⁷⁵. Założeniu o alternatywnym stosowaniu norm prawnych zarzuca się, że czynność prawna nie może być jednocześnie bezwzględnie

⁶⁸ A. Olejniczak, [w:] A. Kidyba (red.), op. cit., s. 243.

⁶⁹ Wyrok SN z 8 października 2009 r., sygn. akt II CSK 160/09, Lex nr 529679, niepubl.

⁷⁰ Tak m.in.: T. Justyński, op. cit., s. 98; R. Trzaskowski, op. cit., s. 447; A. Cisek, J. Kremis, *Głosa do wyr. SN z dnia 1 lipca 1974 r., III CRN 119/74*, „Palestra” 1980, nr 8–9, s. 134; K. Buczkowski, M. Wojtaszek, op. cit., s. 40; odmiennie: B. Lewaszkiewicz-Petrykowska, op. cit., s. 189.

⁷¹ T. Justyński, op. cit., s. 98; R. Trzaskowski, op. cit., s. 447; Z. Radwański, A. Olejniczak, op. cit., s. 137.

⁷² A. Cisek, J. Kremis, *Z problematyki wyzysku w ujęciu kodeksu cywilnego*, „Ruch Prawniczy Ekonomiczny i Społeczny” 1979, z. 3, s. 71–72; M. Niedośpał, op. cit., s. 125.

⁷³ Por. wyrok SA w Poznaniu z 23 listopada 1995 r., sygn. akt I ACr 483/95, Lex nr 24813, niepubl.; wyrok SN z 2 września 1998 r., sygn. akt I PKN 290/98, OSNP 1999, Nr 18, poz. 580.

⁷⁴ Zob. np. wyrok SN z 20 maja 2010 r., sygn. akt V CSK 387/09, Lex nr 677787, niepubl.

⁷⁵ M. Niedośpał, op. cit., s. 125; A. Cisek, J. Kremis, op. cit., s. 68.

i względnie nieważna⁷⁶. Należy zauważyć, że sankcja bezwzględnej nieważności pojawia się *ex lege*. Przedstawiana koncepcja mogłoby prowadzić do absurdu, gdyż to wyzyskiwany decydowałby, czy z niej skorzystać, czy też nie. Swoim działaniem samodzielnie przesądzałby o nieważności czynności prawnej bez ograniczeń czasowych⁷⁷. Kolejnym poważnym zastrzeżeniem wobec takiego ujęcia zachodzącej relacji pomiędzy normami jest fakt ograniczenia uprawnienia wyzyskiwanego dwuletnim terminem zawitym. *Ratio legis* rozwiązania polega na neutralizacji niepewności prawa. Trudno jednak przyjąć, że ustawodawca łagodniejszą sankcję ograniczył dwuletnim terminem zawitym, dotkliwszą zaś nie.

W literaturze przedmiotu przyjmuje się, że istnieje możliwość wyłączenia zastosowania art. 388 k.c. przez art. 58 § 2 k.c.⁷⁸. Podobne zapatrywanie wyraził również Sąd Najwyższy: „Nie jest wykluczona sytuacja, w której brak wystąpienia przesłanek wyzysku mógłby prowadzić do oceny określonej umowy w świetle art. 58 § 2 k.c.”⁷⁹. W dyskursie prawniczym wyszczególnia się propozycje okoliczności, których wystąpienie uzasadnia zastosowanie art. 58 § 2 k.c., i wskazuje na konieczność pojawienia się czynnika szczególnie nagannej postawy wyzyskującego lub zaistnienia dodatkowych elementów, które wskazywałyby na sprzeczność kontraktu z zasadami współzycia społecznego⁸⁰. Podobne stanowisko zajął Sąd Najwyższy w wyroku z 18 marca 2008 r.⁸¹ Zwrócił on jednak uwagę, że w takim przypadku to dominująca pozycja jednego z kontrahentów jest czynnikiem sprawczym faktycznej nierówności stron umowy, co natomiast pozwala uznać umowę za sprzeczną z zasadami współzycia społecznego. Kolejną propozycją, która tłumaczyć ma konieczność zastosowania art. 58 § 2 k.c., jest wystąpienie szczególnej intensywności naruszenia zasady ekwiwalentności świadczeń⁸². Do tak poważnego zachwiania relacji między stronami, przy jednoczesnym pozbawieniu umowy racjonalności, może dojść jednak wyjątkowo. Jak już wcześniej wspomniano, w orzecznictwie zarysował się poprawny pogląd o przyzwoleniu na faktyczną nierówność świadczeń wzajemnych stanowiący wyraz woli stron⁸³.

⁷⁶ T. Justyński, op. cit., s. 99–100.

⁷⁷ Ibidem, s. 100.

⁷⁸ Tak m.in.: P. Machnikowski, *Swoboda umów...*, s. 205; A. Cisek, J. Kremis, op. cit., s. 134; A. Stelmachowski, *Zarys teorii prawa cywilnego*, Warszawa 1998, s. 129; M. Safjan, [w:] K. Pietrzykowski (red.), *Kodeks cywilny*, t. 1..., s. 951.

⁷⁹ Wyrok SN z 8 października 2009 r., sygn. akt II CSK 160/09, Lex nr 529679, niepubl.

⁸⁰ P. Machnikowski, *Swoboda umów...*, s. 205; wyrok SA w Szczecinie z 30 stycznia 2020 r., sygn. akt I ACa 716/19, Lex nr 2937474, niepubl.

⁸¹ Wyrok SN z 18 marca 2008 r., sygn. akt IV CSK 478/07, Lex nr 371531, niepubl.

⁸² M. Safjan, [w:] K. Pietrzykowski (red.), *Kodeks cywilny*, t. 1..., s. 952; J. Andrzejewski, op. cit., s. 189.

⁸³ Np. wyrok SA w Poznaniu z 11 września 2008 r., sygn. akt I ACa 544/08, Lex nr 499187, niepubl.; wyrok SN z 27 czerwca 2012 r., sygn. akt IV CSK 557/11, Lex nr 1229971, niepubl.; wyrok SN z 25 maja 2011 r., sygn. akt II CSK 528/10, Lex nr 794768, niepubl.

Relacje instytucji wyzysku do nieważności czynności prawnej ze względu na sprzeczność z zasadami współzycia społecznego należy rozpatrywać w dwóch okresach: przed wprowadzeniem normy konstytuującej zasadę swobody umów i w czasie jej obowiązywania. Zasada swobody umów przewiduje nieważność umowy sprzecznej z zasadami współzycia społecznego i to ona znajdzie w pierwszej kolejności zastosowanie jako podstawa uznania umowy za nieważną ze względu na sprzeczność z zasadami współzycia społecznego. Nie ma wątpliwości, że działanie strony wyzyskującej stanowi działanie sprzeczne z zasadami współzycia społecznego, co znajduje wyraz w następującym stwierdzeniu: „Z natury słuszności wynika, że nikt nie powinien bogacić się z cudzego uszczerbku” (*Nam hoc natura aequum est neminem cum alterius detrimento fieri locupletiozem*). Szczególna rola art. 388 k.c. polega na tym, że nie kwalifikuje wprost zachowania wyzyskującego do zachowań sprzecznych z zasadami współzycia społecznego, tak jak nie czyni tego w odniesieniu do podstępu, chociaż jest jasne, że podstęp także zawsze jest sprzeczny z zasadami współzycia społecznego. Ponadto uznaje, że umowa zawarta w warunkach wyzysku jest ważna, jednak na wniosek strony dotkniętej wyzyskiem sąd może modyfikować jej treść albo ją unieważnić, co nie oznacza sankcji nieważności od chwili zawarcia umowy, lecz od chwili orzeczenia. W tym zakresie przepis art. 388 k.c. stanowi *lex specialis* w stosunku do zasady nieważności umów i zasady nieważności czynności prawnych sprzecznych z zasadami współzycia, gdyż mimo wystąpienia takiej sprzeczności, nie feruje sankcji nieważności, lecz pozostawia w gestii sądu zmodyfikowanie umowy tak, aby odzwierciedlała zasadę słuszności kontraktowej, a dopiero w braku takiej możliwości unieważnił umowę, czego nie można utożsamiać ze stwierdzeniem nieważności umowy.

Należy zauważyć, że ocena umowy w świetle art. 58 § 2 k.c. jest szczególnie korzystna dla strony wyzyskanej, gdy upłynął termin powołania się na art. 388 k.c., nie wystąpiły wszystkie warunki konieczne do możliwości zastosowania przepisu⁸⁴ lub gdy występują trudności w wykazaniu zaistnienia przesłanek podmiotowych wyzysku⁸⁵. Jednak to nieefektywność art. 388 k.c. zmusza do ciągłego szukania adekwatnego środka ochrony pokrzywdzonego. Rozwiązania problemu upatruje się w przyjęciu, że dyspozycje obu norm się krzyżują. Wymagałoby to jednak badania relacji zachodzącej między art. 388 k.c. a art. 58 § 2 w zw. z art. 353¹ k.c. W takim ujęciu zaakcentować należy, że wyzysk stanowi ustawowe ograniczenie swobody umów. Sprzeczność z zasadami współzycia społecznego, powstała na skutek zastrzeżenia rażąco niewspółmiernego świadczenia, prowadziłyby do przekroczenia granic art. 353¹ k.c.⁸⁶

⁸⁴ Wyrok SN z 14 stycznia 2010 r., sygn. akt IV CSK 432/09, OSP 2011, Nr 3, poz. 30.

⁸⁵ Por. wyroki SN: z 26 kwietnia 2007 r., sygn. akt II CSK 24/07, Lex nr 319567, niepubl.; z 24 czerwca 1998 r., sygn. akt I CKN 779/97, Lex nr 50741, niepubl.

⁸⁶ Wyroki SN: z 20 maja 2010 r., sygn. akt V CSK 387/09, Lex nr 677787, niepubl. i z 15 czerwca 2018 r., sygn. akt I CSK 491/17, Lex nr 2506134, niepubl.; wyrok SA w Gdańsku z 18 marca 2019 r., sygn. akt V ACa 87/19, KSAG 2020, Nr 1, poz. 1.

Podsumowanie

Do nieprzyjaznej wyzyskanemu dyspozycji art. 388 k.c. dołączają spory poświęcone zakresowi zastosowania instytucji oraz stosunkowi art. 388 k.c. do art. 58 k.c. W pierwszym przypadku Sąd Najwyższy wielokrotnie opowiadał się za możliwością zastosowania instytucji wyzysku zarówno do umów dwustronnie zobowiązujących, jak i wzajemnych. Mając na uwadze, że pojęcie umowy wzajemnej zawiera się w pojęciu umowy dwustronnie zobowiązującej, należy przyjąć, że w ocenie Sądu Najwyższego właściwy jest szeroki zakres zastosowania instytucji. Należy nadmienić, że sytuacja wyzyskanego w procesie, jak wskazuje wieloletnia praktyka, jest bardzo trudna (np. udowodnienie wystąpienia przesłanek subiektywnych). Dalsze ograniczenia możliwości przywrócenia równowagi ekonomicznej wypaczałyby jeszcze mocniej rolę tej instytucji.

Różnorodne koncepcje relacji zachodzącej między art. 388 a art. 58 § 2 k.c. na etapie stosowania prawa nie przynoszą zadawalających efektów. Próba przełamania usztywnionej przepisem szczegółowym regulacji umożliwiającej stosowanie art. 58 § 2 k.c. postulowana jest *de lege lata* w drodze przyjęcia założenia, że przepis art. 388 stanowi *lex specialis* wobec art. 58 § 2 w zw. z art. 353¹ k.c.

Najmniejsze znaczenie dla wyzyskanego ma spór dotyczący kwalifikacji wyzysku jako wady oświadczenia woli bądź wadliwej treści oświadczenia woli. W odniesieniu do tego zagadnienia Sąd Najwyższy nie przyjął stałej linii orzeczniczej, choć przeważają judykatury zaliczające go do wad oświadczenia woli. Jak już zostało wspomniane, projekty księgi pierwszej Kodeksu cywilnego z 2008 r. oraz z 2015 r. wprost ujmują wyzysk jako wadę oświadczenia woli.

Przepis art. 388 k.c. jest krytycznie oceniany przez przedstawicieli doktryny, według których nie spełnia swojej funkcji⁸⁷ Wyzyskanemu, który w założeniu przepisu jest niedołączny, niedoświadczony lub znajduje się w przymusowym położeniu, przyznano krótki termin zawity na realizację swoich uprawnień. Sąd Najwyższy, jak do tej pory, nie uwzględnił żadnego z żądań opartego wyłącznie na podstawie art. 388 k.c. Wobec tego w literaturze coraz śmieiej postuluje się uchylenie martwego przepisu. Niniejsze opracowanie miało skłonić do pogłębionej refleksji nad charakterem prawnym instytucji, zaś zasygnalizowane trudności co do stosowania art. 388 k.c. mogą stanowić asumpt do ponownego rozważenia sensu istnienia instytucja w obecnym kształcie.

⁸⁷ M. Wilejczyk, *Sprawiedliwość kontraktowa. Pojęcie, realizacja, granice*, „Studia Prawa Prywatnego” 2018, nr 2, s. 15; J. Andrzejewski, op. cit., s. 194.

Wykaz literatury

- Andrzejewski J., *Czy art. 388 k.c. jest potrzebny? Wyzysk w Kodeksie cywilnym oraz w tzw. perspektywie kodyfikacyjnej – spojrzenie krytyczne i wnioski de lege ferenda*, [w:] P. Stec, M. Załucki (red.), *Wokół rekodyfikacji prawa cywilnego. Prace jubileuszowe*, Oficyna Wydawnicza AFM, Kraków 2015.
- Andrzejewski J., Szafranski W., *Wyzysk (art. 388 Kodeksu cywilnego) w polskim prawie prywatnym a obrót dziełami sztuki*, „Santande Art and Culture Law Review” 2016, nr 1.
- Banaszczyk Z., [w:] K. Pietrzykowski (red.), *Kodeks cywilny, t. 2: Komentarz do art. 450–1088*, C.H. Beck, Warszawa 2013.
- Bierecki D., *Regulacja prawna wyzysku. Uwagi de lege lata oraz de lege ferenda*, „Rejent” 2015, nr 7.
- Buczowski K., Wojtaszek M., *Lichwa pieniężna – zagadnienia cywilnoprawne*, „Przełęcz Prawa Handlowego” 1999, nr 8.
- Cisek A., Kremis J., *Glosa do wyr. SN z dnia 1 lipca 1974 r., III CRN 119/74*, „Palestra” 1980, nr 8–9.
- Cisek A., Kremis J., *Z problematyki wyzysku w ujęciu kodeksu cywilnego*, „Ruch Prawniczy Ekonomiczny i Społeczny” 1979, z. 3.
- Czachórski W., *Zarys prawa zobowiązań. Część ogólna*, PWN, Warszawa 1963.
- Czachórski W., Brzozowski A., Safjan M., Skowrońska-Bocian E., *Zobowiązania. Zarys wykładu*, LexisNexis, Warszawa 2009.
- Doliwa A., *Zobowiązania*, LexisNexis, Warszawa 2010.
- Domański L., *Instytucje kodeksu zobowiązań. Komentarz teoretyczno-praktyczny: część ogólna*, t. 1, Wyd. M. Ginter, Warszawa 1938.
- Girdwojń A., *Charakter prawny instytucji wyzysku*, „Monitor Prawniczy” 2016, nr 12.
- Girdwojń A., *Rażąca nierówność świadczeń w transakcjach opcji walutowych – glosa – I CSK 651/12*, „Monitor Prawniczy” 2016, nr 3.
- Golat R., *Wyzysk a obrót nieruchomościami*, „Nieruchomości” 2019, nr 5.
- Gołaczyński J., *Umowa zabezpieczająca*, [w:] E. Gniewek (red.), *O źródłach i elementach stosunków cywilnoprawnych. Księga pamiątkowa ku czci prof. Alfreda Kleina*, Zakamycze, Kraków 2000.
- Grobel S., *Prawo powstrzymania się ze spełnieniem świadczenia w zobowiązaniach wynikających z umów wzajemnych*, Wyd. UŚ, Katowice 1991.
- Grobel S., *Umowa przewozu przesyłek jako umowa wzajemna*, „Prace Naukowe Uniwersytetu Śląskiego” 1989, nr 10.
- Grzybowski S., *System prawa cywilnego, t. 1: Część ogólna*, oprac. red. W. Czachórski, Ossolineum, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1974.
- Gudowski J., [w:] G. Bieniek (red.), *Komentarz do kodeksu cywilnego. Księga trzecia. Zobowiązania, t. 2*, LexisNexis, Warszawa 2007.
- Justyński T., *Relacja między art. 58² a art. 388 k.c. w kontekście nadmiernych odsetek umownych*, „Przełęcz Sądowy” 2004, nr 1.
- Karaszewski G., [w:] J. Ciszewski (red.), *Kodeks cywilny. Komentarz*, LexisNexis, Warszawa 2014.
- Katner W.J., [w:] S. Włodyka (red.), *Prawo umów w obrocie gospodarczym*, C.H. Beck, Warszawa 2001.
- Klein A., *Elementy zobowiązaniowego stosunku prawnego*, Wyd. UW, Wrocław 2005.

- Kosmol M., *Laesio enormis w XXI w. – czy matematyczne podejście do ustalania granic dopuszczalnej nieekwiwalentności świadczeń w umowach dwustronnie zobowiązujących jest pożądane?*, „Studia Iuridica Toruniensia” 2019, nr 2.
- Lemkowski M., *Odsetki cywilnoprawne*, Wolters Kluwer, Warszawa 2007.
- Lewaszkiwicz-Petrykowska B., *Wady oświadczenia woli w polskim prawie cywilnym*, Wyd. Prawnicze, Warszawa 1973.
- Longchamps de Berier R., *Zobowiązania*, Księgarnia Akademicka, Poznań 1948.
- Łętowska E., *Podstawy prawa cywilnego*, Ecostar, Warszawa 1997.
- Machnikowski P., [w:] E. Gniewek, P. Machnikowski (red.), *Kodeks cywilny. Komentarz*, C.H. Beck, Warszawa 2014.
- Machnikowski P., *Swoboda umów według art. 353¹ k.c. Konstrukcja prawna*, C.H. Beck, Warszawa 2005.
- Niedośpiał M., *Glosa do wyr. S.A. w Rzeszowie z dnia 18 czerwca 1998 r.*, IACA 178/98, OSA 2001, nr 7–8.
- Ohanowicz A., Górski J., *Zarys prawa zobowiązań*, PWN, Warszawa 1970.
- Olejniczak A., [w:] A. Kidyba (red.), *Kodeks cywilny. Komentarz*, t. 3, Wolters Kluwer, Warszawa 2010.
- Olejniczak A., [w:] J. Rajski (red.), *Prawo zobowiązań – część szczegółowa*, seria: System Prawa Prywatnego, t. 7, C.H. Beck, Warszawa 2001.
- Pecyna M., *Międzywojenna refleksja o części ogólnej prawa cywilnego i jej doniosłość dla kodeksu cywilnego*, „Państwo i Prawo” 2018, nr 11.
- Popiołek W., [w:] K. Pietrzykowski (red.), *Kodeks cywilny*, t. 1: *Komentarz do art. 1–449[10]*, C.H. Beck, Warszawa 2013.
- Popiołek W., [w:] K. Pietrzykowski (red.), *Kodeks cywilny. Komentarz. Art. 450–1088. Przepisy wprowadzające*, C.H. Beck, Warszawa 2018.
- Raczkowski M., *Odpowiednie stosowanie przepisów kodeksu cywilnego o wyzysku w stosunkach pracy*, „Praca i Zabezpieczenie Społeczne” 2006, nr 7.
- Radwański Z., [w:] J. Panowicz-Lipska (red.), *Prawo zobowiązań – część szczegółowa*, seria: System Prawa Prywatnego, t. 8, C.H. Beck, Warszawa 2004.
- Radwański Z., Olejniczak A., *Zobowiązania – część ogólna*, C.H. Beck, Warszawa 2010.
- Stelmachowski A., *Zarys teorii prawa cywilnego*, Wyd. Prawnicze, Warszawa 1998.
- Szpunar A., *O umowie pożyczki*, „Państwo i Prawo” 1992, nr 3.
- Szpunar A., *O zastrzeżeniu nadmiernych odsetek umownych*, „Przegląd Prawa Handlowego” 2001, nr 10.
- Trzaskowski R., *Granice swobody kształtowania treści i celu umów obligacyjnych, art. 353¹ k.c.*, Zakamycze, Kraków 2005.
- Węgrzynowski Ł., *Ekwiwalentność świadczeń w umowie wzajemnej*, Wolters Kluwer, Warszawa 2011.
- Węgrzynowski Ł., *Odmowa dokonania przez notariusza czynności prawnej sprzecznej z zasadami współżycia społecznego*, „Przegląd Sądowy” 2015, nr 1.
- Wilejczyk M., *Sprawiedliwość kontraktowa. Pojęcie, realizacja, granice*, „Studia Prawa Prywatnego” 2018, nr 2.
- Witczak H., Kawalko A., *Zobowiązania*, C.H. Beck, Warszawa 2012.
- Zagrobelny K., [w:] E. Gniewek, P. Machnikowski (red.), *Kodeks cywilny. Komentarz*, C.H. Beck, Warszawa 2019.
- Zoll F., *Zobowiązania w zarysie według polskiego Kodeksu zobowiązań*, Gebethner i Wolff, Warszawa 1948.

Zoll F., [w:] A. Olejniczak (red.), *Prawo zobowiązań – część ogólna*, seria: System Prawa Prywatnego, t. 6, C.H. Beck, Warszawa 2018.

Żuławska C., [w:] J. Gudowski (red.), *Kodeks cywilny. Zobowiązania*, LexisNexis, Warszawa 2013.

Summary

The essence of exploitation in Polish civil law

Keywords: civil code exploitation, mutual agreement, defects in the declaration of intent, principles of community life.

The aim of the article is to systematize and assess the accuracy of the jurisprudence of the Supreme Court on the qualification of exploitation in Polish civil law. The Supreme Court has commented repeatedly on the exploitation of the legal acts that are part of the facts constituting the basis for the judicial resolution. In their decisions, the Supreme Court presented views on the legal qualification of exploitation which changed with time. The authors confront the theses from the judicial decisions and doctrines regarding exploitation. The considerations start with the presentation of the subjective, functional and juridical concept of formation of a reciprocal agreement and evocation of judicial decisions based on assumptions of the given concepts about the scope of Article 388 of the Civil Code. The authors argue with the thesis about the applicability of Article 388 of the Civil Code in mutual and binding contracts for both sides. The legal nature of exploitation is analyzed to answer the question of whether it should be counted as vices of consent, or rather as defects in the content of the consent. The other concept is favoured. A legal discourse related to a possibility of concurrence of regulations regarding vices of consent and Article 388 of the Civil Code is mentioned as well. The final considerations are devoted to the relation of Article 388 of the Civil Code to Article 58 section 2 of the Civil Code. The authors point out attempts of the Supreme Court to depart from the dominating view that Article 388 of the Civil Code is *lex specialis* concerning Article 58 section 2 of the Civil Code. In the opinion of the Authors, significant practical issues that have not been resolved by the Supreme Court may be an impulse for the development of discussions as to the sense of the continued application of Art. 388 of the Civil Code.